

Kritische geluiden in tijden van oorlog: de Kosovo-crisis

Extra PSW-paper
Mei 1999

De Clinton-Doctrine: militaire diplomatie wordt standaard-beleidslijn <i>David Criekemans</i>	5
Het Westerse oorlogsdiscours tijdens de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog: een vergelijking met de Golfoorlog <i>Nico Carpentier</i>	11
De crisis in Kosovo. Een scharniermoment tussen Rusland en het Westen? <i>Sarah Helsen & Yvan Vanden Berghe</i>	25
Slachtofferschap ge(re)construeerd: beelden van slachtoffers van de 'oorlog in Europa' en hun hulpverleners in het Vlaamse televisienieuws. <i>Sonja Spee & Magda Michielsens</i>	33
Economische reus, politiek dwerg en militaire muis: mogelijkheden en beperkingen van een gemeenschappelijk EU-beleid ten aanzien van Kosovo <i>Peter Bursens</i>	45
Kosovo kleurt je dag <i>Sofie Damen & Dimitri Mortelmans</i>	53
Successen en pijnpunten van een uniek dialoogproject <i>Jan Manssens</i>	59

Het Westerse oorlogsdiscours tijdens de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog: een vergelijking met de Golfoorlog

Nico Carpentier

Op 24 maart 1999, na de mislukte vredesonderhandelingen van Rambouillet, voert de NAVO haar dreigementen uit en start met luchtaanvallen op de Servische staat. Deze luchtaanvallen en de daaropvolgende (intensifiëring van de) etnische zuivering van Kosovo vinden ruime weerklank in de Westerse (en ook in de Belgische) media. De grootschalige Westerse oorlogsinspanning en de reactie van de media in de betrokken landen roept op een aantal vlakken herinneringen aan de Golfoorlog¹ op. Tijdens en na deze oorlog werd (nogmaals) aangetoond dat het een illusie is te veronderstellen dat media op een neutrale en objectieve manier over oorlog zullen én kunnen berichten. In dit essay wordt de vraag gesteld of een aantal principes die het oorlogsdiscours tijdens de Golfoorlog kenmerkten, opnieuw in de berichtgeving over de Joegoslavische oorlog aanwezig zijn.

Het zou echter onterecht zijn een te sterk onderscheid te maken tussen oorlogsverslaggeving en de meer ‘gewone’ berichtgeving: ook in meer ‘gewone’ omstandigheden voldoen media niet altijd aan hun objectiviteitsambitie. Media en hun journalisten zijn geen neutrale ‘*managers in de symbolische aren*’ (zoals ze zichzelf graag zien (Gans, 1980: 298-299), maar (re)construeren in regel dominante discours (Van Zoonen, 1991: 25). Zij beperken zich niet tot een beschrijving van de verschillende discours, maar geven aan bepaalde perspectieven meer gewicht (McNair, 1988: 196).

Tijdens een gewapend conflict wordt deze situatie - zeker in de betrokken landen - nog problematischer; getuige hiervan is het met grote gelatenheid steeds herhaalde adagium: ‘*In tijden van oorlog is de waarheid het eerste slachtoffer*’, voor het eerst in 1917 uitgesproken door de USA-senator Hiram Johnson. De berichtgeving wordt in oorlogsomstandigheden namelijk geheel of gedeeltelijk ondergeschikt gemaakt aan de militaire en politieke belangen van de betrokken landen. Censuur en propaganda zijn in oorlogstijd vaak

¹ Wanneer er in dit essay sprake is van ‘de Golfoorlog’ wordt daarmee verwezen naar de oorlog die op 16 januari 1991 startte naar aanleiding van de bezetting van Koeweit op 2 augustus 1990 door Irak, en niet naar de oorlog tussen Iran en Irak in de periode 1980-1988. De Golfoorlog duurde 40 dagen; de vier dagen van het grondoffensief inbegrepen.

gebruikte middelen die de werking van de media bemoeilijken: de toegang tot de informatiebronnen wordt ingeperkt en de media worden gebruikt als kanaal om de militaire acties op het 'thuisfront' te legitimeren (Servaes, 1992: 115-116). Zoals Alter, in een artikel in *Newsweek* over de Golfoorlog opmerkt: *'At bottom, the military needs TV to build and sustain support for the war even more than TV needs the military to build rating'* (Geciteerd in (Taylor, 1998: 273).

De Amerikaans-Vietnamese oorlog (1961-1973) moet gezien worden als een belangrijk sleutelpunt in de relatie tussen Westerse oorlogvoerende landen en hun media. De uitgebreide verslaggeving over dit conflict loodst een bloedige realiteit in de Amerikaanse huiskamers binnen, hetgeen door sommige auteurs als prominente verklaring naar voren geschoven wordt voor de dalende steun van de Amerikaanse bevolking aan de Amerikaanse 'aanwezigheid' in Vietnam (Gitlin, 1980). Ondanks het feit dat deze stelling betwist wordt (Taylor, 1998: 276-277), heeft ze wel een grote impact op de opvattingen van militairen en politici over hun relaties met de pers ten tijde van oorlog (Servaes, 1992: 116). Deze gewijzigde opvattingen worden tijdens de Britse Falklands-oorlog in 1982 voor het eerst zichtbaar als blijkt dat de brutaliteit van de oorlog grotendeels van het scherm geweerd wordt.

De Golfoorlog

Het Britse militaire informatiemanagement wordt door de USA tijdens haar invallen in Grenada (1983) en Panama (1989) overgenomen, en tijdens de Golfoorlog nogmaals toegepast: journalisten worden gedwongen om in een pool-systeem te werken en *'hun werk [wordt] voor vrijgave onderworpen aan een veiligheidscontrole'* (Woodward, 1991: 319), waardoor ze sterk afhankelijk gemaakt worden van de militaire instanties: *'It was a monopoly in the guise of pluralism'* (Taylor, 1998: 268).

De militaire en politieke woordvoerders slagen er zo in om met hun discours de media te domineren, waarbij ze een scheiding doorvoeren tussen vriend en vijand, goed en kwaad (Cheney, 1997: 62). De vijand wordt herleid tot de persoon van Saddam Hoessein, een tiran die 'zijn' volk onderdrukt en gezien moet worden als een vijand van de democratische wereld (Collon, 1992: 57). Aan de hand van deze personificatie wordt een onderscheid gemaakt tussen de dictator en zijn volk: de USA-generaal Schwarzkopf merkt bijvoorbeeld op: *'We have said all along that this is not a war against the Iraqi people'* (Geciteerd in (Taylor, 1998: 170). De demonisering wordt mooi geïllustreerd door de cover van *'The New Republic'* van 3 september 1990, waarbij in een fotomontage de snor van Saddam Hoessein ingekort wordt om de vergelijking met Hitler beter te kunnen doorstaan (Collon, 1992: 61). Dit betekent niet dat

deze vijand geridiculiseerd wordt; hij vormt daarentegen juist een ernstige bedreiging. Het 'leger van Saddam' wordt consequent het vierde grootste ter wereld genoemd (Collon, 1992: 100; Laurent, 1991: 142-143).

Tegenover de demon Saddam staan de beschermers van de democratie, die opkomen voor de wereldvrede en een gerechtvaardigde en noodzakelijke oorlog voeren. Ze zijn eensgezind en staan achter hun soldaten, die helden en 'onze jongens' zijn, een term die zowel in de USA (Jowett, 1997: 81-82) als in West-Europa gebruikt wordt (Collon, 1992: 265). Hierbij wordt een dubbele heroïsering geconstrueerd, waarbij zowel de betrokken landen als de soldaten van deze landen als held gedefinieerd worden. Deze dubbele heroïsering staat in een antagonistische relatie met de demonisering van Saddam².

De Westerse landen zijn bovendien technologisch superieur, waardoor de indruk gewekt kan worden dat ze een 'cleane' oorlog met (bijna) geen slachtoffers voeren. De beelden die van deze oorlog vooral bijgebleven zijn, zijn de *videogame* aandoende beelden van slimme bommen die hun weg zoeken door de ventilatieschachten van bunkers. Het maakt van de Golfoorlog ook de eerste virtuele oorlog, een TV-simulatie van de realiteit (Baudrillard, 1995). De beelden gaan gepaard met een technologisch euforisme, waarbij het geloof in de performantie en perfectie van deze wapens bezongen wordt: '[The] cruise missiles were performing 'exceptionally well' and even 'beautifully'³ (Taylor, 1998: 45).

Door middel van deze virtualisering doen de politieke en militaire instanties de menselijke aspecten van de 'vijand' naar de achtergrond verdwijnen. De videobeelden van de camera's in de neuzen van de slimme bommen stoppen met filmen bij impact. De gevolgen van die impact komen niet meer in beeld. De lichamen van de slachtoffers, en het leed dat de impact veroorzaakt ook niet meer (Hiebert, 1997: 34), waardoor de illusie van een 'cleane' oorlog zonder slachtoffers bevestigd wordt. De virtualisering wordt versterkt door het eufemistisch taalgebruik van de militaire woordvoerders: bombardementen op Irakese soldaten dienen 'to soften up the troops' en burgerslachtoffers worden consequent omschreven als 'collateral damage'. Het meest tragische voorbeeld van de illusie van een 'cleane' (Golf)oorlog en van 'collateral damage' is het bombardement van de schuilkelder in Amiriya (Bagdad) op 13

² Deze interpretatie van antagonisme steunt op de discoursstheorie van Laclau en Mouffé. Het meest cruciale aspect van deze discoursstheorie, die het theoretisch fundament voor dit essay levert, is trouwens dat de waarheidsvraag niet behandeld wordt (Laclau, 1985).

³ Deze uitspraken werden gedaan tijdens de Pentagon-briefing met Schout-bij-nacht Mike McConnell en Thomas Kelly, op de eerste dag van de bombardementen (Taylor, 1998: 285).

februari 1991, waarbij vermoedelijk honderden mensen, ‘voornamelijk vrouwen en kinderen’, omkomen (Collon, 1992: 146).

Tegelijk wordt in het militaire discours een onderscheid doorgevoerd tussen de militaire en burgerslachtoffers bij de ‘vijand’, waarbij deze burgerslachtoffers betreurd worden, terwijl de dood van Irakese soldaten als ‘goed’ wordt gedefinieerd. Terwijl de Westerse soldaten helden met een menselijk gelaat zijn en hierdoor gedeeltelijk gedemilitariseerd worden, worden de ‘vijandelijke’ soldaten ontdaan van hun menselijke aspecten, en gereduceerd tot technologie, tot semi-machines die hun rol in het militair-technische raderwerk vervullen. Op deze manier staat de heroïsering van de Westerse troepen tegenover de militarisering van de Irakese. Dezelfde militarisering wordt trouwens ook toegepast op doelwitten zoals transportmiddelen, wegen en communicatiemiddelen, die ook in het burgerleven een vitale functie hebben.

De Westerse staten slagen erin om hun discours in de media te hegemoniseren. CNN - de grote overwinnaar van de Golfoorlog (Laurent, 1991: 165; Servaes, 1992: 122) - steunt sterk op volledig live uitgezonden persconferenties, waarbij de autoriteiten rechtstreeks de bevolking kunnen toespreken. In de meeste media krijgen de institutionele bronnen een duidelijke voorkeur, en hun woorden zijn niet onbelangrijk: ‘*Those in powerful or high status positions in society who offer opinions about controversial topics will have their definitions accepted, because such spokesman are understood to have access to more accurate or more specialised information on particular topics than the majority of the population*’ (Hall, 1978: 58). De Irakese bronnen en woordvoerders worden steevast gediscrediteerd door te wijzen op het propagandistische karakter van hun boodschap. Ook de pogingen van een verzwakte vredesbeweging om een ander discours opgang te laten vinden, hebben weinig succes. Taylor en Kellner verwijzen naar een onderzoek van FAIR (*Fairness and Accuracy in Reporting*) waaruit blijkt dat de Amerikaanse netwerken ongeveer 1% van de uitzendingen over de Golf besteden aan tegenstanders van de oorlog. (Kellner, 1997: 41; Taylor, 1998: 50) Ook in West-Europa is er weinig ruimte voor het discours van de vredesbeweging, maar toch krijgen ze via wat McNair de ‘*minority-audience formats*’ noemt (McNair, 1988: 196) iets meer aandacht dan in de USA (Bell, 1991).

De Joegoslavische oorlog

Op basis van deze analyse van het gehanteerde oorlogsdiscours tijdens de Golfoorlog kunnen een aantal principes geïdentificeerd worden: personificatie, demonisering, heroïsering, technologisering, virtualisering,

(de)militarisering en hegemonisering. Acht jaar later blijken deze principes verrassend actueel bij de analyse van de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog. Saddam Hoessein is ondertussen wel vervangen door Slobodan Milosevic als de te bevechten tiran. Het is deze man die zijn volk naar de afgrond leidt en bezitter van Servië is, zoals ook de NAVO-woordvoerder Jamie Shea op 14 april 1999⁴ insinueert: *'But it's no longer a question of if we will win but simply of when. Every morning when President Milosevic wakes up he counts his losses of the night before and in the past 24 hours there's been another heavy tally: he has lost two more bridges'* (Jamie Shea, 14 april 1999). In het volgende fragment wordt de scheiding tussen de president en zijn burgers duidelijk gemaakt, en wordt de verantwoordelijkheid bij de individuele persoon Milosevic gelegd: *'The second point is clearly these are Milosevic's citizens, they may not deserve to be Milosevic's citizens but they are, he has created this problem, the responsibility is on his shoulders to stop making it worse, even if he doesn't show any determination to try to improve it for his own citizens, and we are going to continue to point the finger where it belongs - in Belgrade'* (Jamie Shea, 14 april 1999).

Hetzelfde fenomeen doet zich voor bij het interview met de Belgische eerste minister Jean-Luc Dehaene, dat op 16 april 1999 in De Morgen (DM) wordt gepubliceerd. Niet alleen wordt het conflict opnieuw gepersonaliseerd, maar bovendien associeert Dehaene Milosevic met Hitler, wat als het standaardvoorbeeld van demonisering kan gelden: *'Het probleem is dat je tegenover iemand staat die zich tegenover niemand hoeft te verantwoorden en die geen rekening houdt met de mensenrechten. [...] Maar het is wel duidelijk dat je hem zijn gang niet kan laten gaan. [...] Ik heb de afgelopen weken al een paar keer gedacht aan de vooroorlogse periode. We hadden Hitler ook beter onmiddellijk gestopt'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999) In een vrije tribune in DM van 15 april 1999 maakt Neyts-Uyttebroeck dezelfde associatie: *'Sommige oorlogen hadden kunnen worden voorkomen, of beperkt, indien ze eerder waren gevoerd. Waren de geallieerden tegen Hitler opgetreden wegens de Anschluss, bijvoorbeeld, of de Navo tegen Milosevic*

⁴ De voorbeelden die in dit onderdeel gebruikt worden, zijn geselecteerd uit enerzijds de *transcripts* van de NAVO-persconferenties op 14 en 15 april 1999 (beschikbaar via de Natopres-mailinglist), en anderzijds de eerste katernen van de krant De Morgen van 14, 15 en 16 april 1999. Deze periode werd gekozen omdat ten eerste het Belgisch parlementair debat op 15 april 1999 werd georganiseerd en ten tweede omdat op 14 april 1999 twee konvooien met vluchtelingen tussen Prizren en Dakovica en tussen Dacani en Dakovica door de NAVO beschoten werden. De beperktheid van deze selectie kan alleen maar verklaard worden aan de hand van de tijdspanne waarbinnen deze tekst tot stand moest komen. Het eindresultaat van deze analyse kan alleen maar gezien worden als een *snapshot* van het oorlogsdiscours tot en met 16 april 1999.

zodra deze Dubrovnic begon te bombarderen, in 1990-1991' (Annemie Neyts-Uyttebroeck, DM, 15 april 1999).

Nochtans rijst in DM ook verzet tegen deze vorm van analogiedenken. In hetzelfde nummer waar Dehaene op de voorpagina Milosevic met Hitler vergelijkt, schrijft Hemmerechts: *'Milosevic is Hitler niet, net zoals Saddam Houssein dat niet is. [...] Men kan de heldhaftigheid van de geallieerde troepen tegen Hitler niet blijven inroepen om de zoveelste militaire actie te rechtvaardigen'* (Kristien Hemmerechts, DM, 16 april 1999).

De heroïsering is in het NAVO-discours op beide niveaus aanwezig. De NAVO-landen zelf voeren een gerechtvaardigde en 'goede' oorlog. Op 14 april 1999 stelt de NAVO-woordvoerder bijvoorbeeld: *'[...] justice has to be done and must be seen to be done'* (Jamie Shea, 14 april 1999). De gerechtvaardigheid van de oorlog wordt gearticuleerd met de eensgezindheid van de NAVO-landen in hun strijd tegen het kwade: *'Milosevic may have hoped to divide NATO from the rest of the world but instead he has brought NATO and the rest of the world more closely together'* (Jamie Shea, 14 april 1999). Tegelijk toont de NAVO zijn menselijkheid door het opzetten van de operatie *Allied Harbour* om de vluchtelingen in Macedonië en Albanië soelaas te bieden. De klemtoon op de humanitaire acties zorgt voor een sterke demilitarisering van de NAVO-troepen, die niet meer louter als soldaten maar ook als mensen en hulpverleners gedefinieerd worden. In het verlengde van de heroïsche strijd van de betrokken landen tegen het kwade, worden ook de NAVO-piloten helden: *'[...] because along with about 1,000 other NATO pilots, he was risking his life every day to stop human suffering in Kosovo and to allow these 580,000 refugees to be able to go back home'* (Jamie Shea, 14 april 1999).

In DM wordt het discours van de gerechtvaardigde oorlog afgezwakt, waarbij de klemtoon meer ligt op noodzakelijkheid en eensgezindheid. Op de voorpagina van DM van 16 april 1999 merkt Verhofstadt op dat *'de internationale gemeenschap de plicht heeft om tussenbeide te komen'* (Guy Verhofstadt, DM, 16 april 1999). Na een vraag over de *relatief grote eensgezindheid tussen de parlementaire fracties'* merkt Dehaene in dezelfde krant op: *'Maar het is wel duidelijk dat je hem zijn gang niet kan laten gaan'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999). Bovendien wijzen de Belgische politici frequent op de hulpverlening van het Westen ten voordele van de Kosovaarse vluchtelingen. Zo stelt Dehaene kort: *'Wij zijn actief'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999).

Bij de articulatie van het conflict als noodzakelijk worden in andere artikels echter heel wat vraagtekens gezet: op 14 april 1999 noemt Galeano in een

vrije tribune de bombardementen van de NAVO het *'duurste verjaardagsfuijfe aller tijden'* (Eduardo Galeano, DM, 14 april 1999), op 15 april 1999 stelt Peleman in het interview in het kader van Kosovo-debat: *'De NAVO is de trappers kwijt'* (Johan Peleman, DM, 15 april 1999) en schrijft Schlömer in het editoriaal: *'Men krijgt de indruk dat de VS niet meer zo goed weten wat ze met Kosovo en Milosevic aan moeten'* (Frank Schlömer, DM, 15 april 1999).

De aandacht voor 'onze jongens' is in DM van 15 en 16 april 1999 duidelijk aanwezig. Eén artikel gaat over de Belgische para's die naar Albanië vertrekken in het kader van *Allied Harbour*, waarbij de evaluatie van de risico's die de soldaten lopen, gekoppeld wordt aan een *human-interest* benadering. Dit artikel geldt als een voorbeeld van de demilitarisering van de 'eigen' troepen, waarbij de soldaten als hulpverleners geportretteerd worden. Daarnaast zijn er interviews met de piloten van de F16's in Amendola die dan voor het eerst 'doelen' in Kosovo gebombardeerd hebben. Hierbij worden ook de menselijke aspecten van de soldaten in de verf gezet: de stress en het risico van een vlucht, de opluchting bij de terugkomst en de vragen die ze stellen over hun werk: *'s Avonds hebben we met zijn tweeën een Baccardi-cola gedronken in de bar, gepraat over wat we deden'* (Anne De Graaf, DM, 16 april 1999).

Ook de onderling samenhangende principes in verband met technologisering, virtualisering en militarisering zijn in de Joegoslavische oorlog aanwezig. Dezelfde *videogame* beelden als tijdens de Golfoorlog domineren de tv-schermen - vooral tijdens de eerste dagen van het conflict. De etnische zuivering van Kosovo creëert echter een extra dimensie en nieuwe beelden, waardoor de menselijke aspecten weer op het voorplan verschijnen. In het oorlogsdiscours ontstaat een scheiding tussen enerzijds de virtuele oorlog in Servië, en anderzijds de menselijke gevolgen van de oorlog aan de grensposten met Kosovo. In het ene geval wordt de efficiëntie van de militaire technologie beklemtoond, zonder naar de gevolgen van deze efficiëntie te verwijzen. De eerste weken van de luchtaanvallen gaan bijvoorbeeld voorbij zonder al te veel verwijzingen naar - laat staan beelden van - Servische burgerslachtoffers. In het andere geval worden we overspoeld door beelden en verhalen van vluchtende Kosovaren, die de misdadigheid van Milosevic alleen maar onderstrepen en die toelaten dat de NAVO zich als hulpverlener opwerpt.

De breuk met het niet tonen van Servische slachtoffers in de berichtgeving is het bombardement van de trein in Gredelica op 13 april 1999. In DM verschijnt de volgende dag een artikel dat werd overgenomen van de New York Times. In het laatste deel van dit artikel wordt verwezen naar een

vroegere NAVO-‘vergissing’, waarbij de namen van de (Servische) slachtoffers expliciet vermeld worden. Een hond dient om het verdriet te symboliseren: *‘In de ingestorte resten van zijn broers huis heeft hij de hond van het gezin gevonden: een bastaard met een half weggeblazen snuit. Ljubomir snikt, knielt bij de bevende hond neer en aait hem over de kop terwijl een zonnestraal door het kapotte dak komt geschoten. ‘Ben je bang, hondje? Ben je bang?’ Ljubomir kijkt op terwijl de tranen over zijn gezicht rollen: ‘Moet ik hem doodschieten? Ik kan het niet’* (Steven Erlanger, DM/The New York Times, 14 april 1999).

De NAVO-woordvoerders reageren op deze ‘vergissing’ en op de tweede belangrijke NAVO-‘vergissing’ (het bombardement van de vluchtelingenkonvoeien tussen Prizren en Dakovica en tussen Dacani en Dakovica op 14 april 1999) door er juist op te wijzen dat het ongelukken of vergissingen zijn. Bovendien leggen ze de verantwoordelijkheid bij Milosevic en verwijzen ze naar een hoger belang: *‘So let us not allow one accident, no matter how tragic, to obscure the real stakes in this crisis, which is that sometimes one has to risk the lives of the few in order to save the lives of the many’* (Jamie Shea, 15 april 1999). Het standaardbegrip ‘*collateral damage*’ wordt in de NAVO-persconferenties van 14 en 15 april 1999 veelvuldig gebruikt, al of niet in combinatie met de term ‘burgers’, die verwijst naar het Servisch staatsburgerschap: *‘Of course we have been always extremely careful in avoiding collateral damage and in avoiding casualties among the civilian population. Nevertheless, General Milosevic must know that doing so, if he does so, he endangers the lives of his citizens’* (Generaal Marani, 14 april 1999, mijn onderstreping). Deze terminologie staat in schril contrast met de beschrijving van het optreden van Servische troepen, zoals beschreven tijdens de NAVO-persconferentie van 14 april 1999. Hier worden geen eufemismen gebruikt, maar is sprake van ‘mensen’ en ‘lichamen’: *‘[...] we’ve had reports of people being killed returning from the border with the former Republic of Macedonia at a village called Dogavanic (phon), we have heard of 15 villages having been burned since 10 April, looting in Maleveso on 10 April exactly and reports of mass graves at Gladnic (phon) - 24 bodies - Lapastica (phon) - 30 - and Pristina 100’* (Jamie Shea, 14 april 1999, mijn onderstreping).

Het gebruik van de term ‘*collateral damage*’ construeert bovendien een onderscheid tussen burgerslachtoffers - waarvoor de NAVO zich verontschuldigd: *‘NATO deeply regrets the loss of life to civilians from the attack yesterday on a convoy travelling between Prizren and Dakovica’* (Jamie Shea, 15 april 1999) - en soldaten, wiens dood herleid wordt tot het uitschakelen van eenheden en impliciet ‘goed’ bevonden wordt (*‘As you know, we have hit a number of tanks and artillery and units already [...]’*) (Jamie Shea, 14 april 1999). Deze militarisering wordt ook ten aanzien van de

doelwitten doorgevoerd. Elektriciteitscentrales, bruggen, wegen, communicatiemiddelen en fabrieken worden enkel als militaire doelwitten gedefinieerd, zonder dat hun economische en sociale functie in ogenschouw wordt genomen. De uitspraak van Generaal Marani op 14 april 1999 – *‘But a military target is a military target’* - verbergt de betekenisconstructie van het concept ‘doelwit’ en de negatie van de economische en sociale functies van sommige ‘doelwitten’.

In DM komt er een reactie tegen het ontmenselijkend en abstraherend taalgebruik: op 15 april 1999 neemt deze krant een artikel van The Independent over, met als titel *‘Collateral damage’ ligt in het ziekenhuis te sterven.* In dit artikel krijgen de Servische slachtoffers een gezicht en een naam. Een deel van hen is in het ziekenhuis (opnieuw) gewond geraakt bij het bombardement van een vlakbij gelegen legerkazerne. Bovendien worden de (vrij gedetailleerde) beschrijvingen van de verwondingen van de slachtoffers wel gekoppeld aan de verantwoordelijkheid van de NAVO: *‘[...] de alliantie wist dat het riskant was een legerkazerne te bombarderen die vlak achter het hospitaal gelegen was. Met een bom die Dragana Kristic verwondde’* (Robert Fisk, DM/The Independent, 15 april 1999). De volgende dag legt DM de verantwoordelijkheid voor een NAVO-‘vergissing’ (het bombarderen van de vluchtelingenkonvooiën) bij de NAVO, met de ironische titel op de voorpagina: *‘Sorry ... maar Milosevic is begonnen’* (DM, 16 april 1999).

Tenslotte pogen de militaire en politieke leiders ook in deze oorlog hun discours te hegemoniseren. De Westerse internationale institutionele bronnen zijn dagelijks aanwezig in kranten en op radio en televisie, ondanks het naar de achtergrond verschuiven van CNN: de NAVO-persconferenties worden nu ook door andere zenders (zoals BBC World) live en volledig uitgezonden, leveren de *sound-bites* voor nog andere zenders en worden door de geschreven pers gretig geciteerd. Het Internet wordt mee ingeschakeld: de uitgeschreven teksten staan na enkele uren op de NAVO-website en leden van de *Natopres-mailinglist* krijgen deze *transcripts* volledig doorgemailed. Op nationaal vlak heerst er in België in de begindagen een absolute stilte, en wordt de hegemonisering overgelaten aan de internationale bronnen, in casu de NAVO. Op beide vlakken is er geen sprake van een tegen-hegemonisch discours; zelfs het louter wijzen op de hegemonische ambities van het NAVO-discours komt niet voor. De Servische bronnen (zoals Tanjug of het Servische Ministerie van Informatie) worden weinig gebruikt, en vaak met de nodige voorzichtigheid behandeld, omwille van het toegeschreven propagandistische karakter. Het principe van woord en wederwoord wordt zelden gerespecteerd. Uitzonderingen zijn de Servische onafhankelijke media - zoals het radiostation B92 in Belgrado - die wel vaak geciteerd worden, maar echter snel het zwijgen worden opgelegd door de Servische autoriteiten. Ook bij de NAVO-

‘vergissingen’ worden de Servische bronnen wel gebruikt, omdat ze sneller de aantallen slachtoffers (kunnen) bekend maken. De vredesbeweging en de nationale en internationale protestacties komen zelden in de media. De momenten dat de nationale protestacties wel media-aandacht krijgen, betreft het verboden betogingen aan de NAVO-gebouwen in Brussel, waarbij er vooral beelden te zien zijn - en beschrijvingen te lezen vallen - van aangehouden betogers. Ze krijgen slechts zelden de kans om hun discours te ontplooiën, om argumenten te leveren voor een debat.

Het Internet wordt niet alleen gebruikt door de NAVO als middel om de eigen standpunten bekend te maken. Zowel de Servische autoriteiten, het UCK als andere voor- en tegenstanders van de oorlog maken gebruik van dit medium om hun standpunten te verspreiden. Op dit moment bestaan er 12 webringen over het thema Kosovo. De grootste – ‘*Candles Across America Campaign WebRing*’ - telt op dit moment 165 aangesloten websites, ‘*Alert!*’ telt 98 aangesloten websites. De eerste webring noemt zich een voorstander van de bombardementen, de tweede een tegenstander. Naast websites worden ook e-maillijsten, zoals *Albanews*, *Women-east-west*, *A-info*, opgericht of ge(her)activeerd. De Servische radio B92 blijft na de verzegeling van hun FM-zender op 24 maart nog tot 2 april 1999 op het Internet (via een *Real Audio-server*) uitzenden. Websites, e-maillijsten en *Real Audio* doorbreken op een bescheiden schaal de hegemonie van het NAVO-discours omdat ze een alternatief informatiekanaal bieden, zowel voor het publiek als voor de traditionele media’ (Biltereyst, 1999, p. 48).

In DM is over de hegemonie van het NAVO-discours en over het stilzwijgen van de Belgische politici duidelijk frustratie aanwezig. De krant start vrij snel met de publicatie van de dagboeken van een medewerkster van de Servische radio B92, en met een interviewreeks met als titel ‘Het Belgische Kosovo-debat’, waar ook leden van de vredesbeweging en van hulpverleningsorganisaties aan het woord (kunnen) komen. In de hoofdingen van de interviews van 14 en 16 april 1999 is deze frustratie over het uitblijven van het politieke debat nog aanwezig: ‘*hoewel het politiek debat over Kosovo langzaam zijn intrede doet [...]*’ (Koen Vidal, DM, 14 april 1999, mijn onderstreping) en ‘*Gisteren debatteerde het Belgische parlement (eindelijk) over de Kosovo-crisis*’ (Ruud Goossens, DM, 16 april 1999, mijn onderstreping). Ook publiceren zij op 14 april 1999 twee artikels over het verzet tegen de NAVO-acties, waarbij er één een schets geeft van de discussie bij de Nederlandse groenen, en een ander een schets geeft van de discussies bij Franse intellectuelen. Het zo verwachte parlementaire debat wordt echter zeer beknopt weergegeven: de meeste ruimte wordt gebruikt voor een interview met Dehaene, terwijl het debat zelf zeer summier wordt beschreven. In het artikel over het parlementair debat ligt de klemtoon op de

eensgezindheid tussen de politieke partijen en op de noodzakelijkheid van de luchtaanvallen (*'Nagenoeg alle parlementsleden vinden de Navo-actie tegen Joegoslavië noodzakelijk.'*). De afwijkende mening van de Vlaamse groenen wordt vermeld, maar niet beschreven: *'Enkel de groenen lieten in het parlementair debat over de Kosovo-crisis gisteren een ander geluid horen'* en *'Hugo Van Dienderen (Agalev) uitte de meeste bezwaren tegen de Navo-aanvallen. Hij stelde zijn hoop in het Duitse plan, een uitstapscenario voor deze uitzichtloze situatie'* (DM, 16 april 1999). Op dezelfde bladzijde staan twee artikels die elk aanzienlijk groter zijn dan het artikel over het Kosovo-debat, namelijk over de Belgische F-16 piloten, en over de Belgische para's die naar Albanië vertrekken.

Besluit

De principes personificatie, demonisering, heroïsering, technologisering, virtualisering, (de)militarisering en hegemonisering, die in de Golfoorlog een belangrijke rol speelden in de relatie tussen de militaire en politieke autoriteiten en de media, kenmerken ook de begindagen van de Joegoslavische oorlog. Zonder in de val van het analogiedenken te trappen, moet vastgesteld worden dat vooral het militaire discours van de NAVO dankbaar gebruik maakt van deze, in de Golfoorlog succesvol gebleken, concepten om de NAVO-bombardementen te legitimeren. Ook de Belgische politieke wereld draagt bij aan dit oorlogsdiscours: de lange stilte van de politieke partijen hebben bijgedragen tot de hegemonisering van het NAVO-discours; de associatie Hitler-Milosevic, die uit de mond van Dehaene en Neyts-Uyttebroeck komt, ondersteunt personificatie van het conflict en de demonisering van Milosevic; het frequent wijzen op de noodzakelijkheid van de oorlog en op de hulp die België aan de Kosovaren verstrekt, ondersteunt de constructie van een goed-kwaad tegenstelling.

De media hebben het in dergelijke conflicten bijzonder moeilijk om tegen de strategieën van de militaire en politieke autoriteiten, in casu de NAVO, op te tornen. Ze kunnen moeilijk weerstaan aan de verleiding om Milosevic als vijand en bron van het kwade te portretteren, waarbij ze impliciet macht als een erg unidimensioneel begrip definiëren. Aandacht voor het regime, of voor de oppositie - democratisch of niet - is zeldzaam. De 'eigen' daden worden bij monde van de politieke elite ten minste als noodzakelijk, maar vaak als rechtvaardig en goed gedefinieerd. Deze goed-kwaad tegenstelling wordt ook gebruikt voor de 'eigen' soldaten, waarbij een *human-interest* benadering primeert. De koppeling van het persoonlijke risico aan hun menselijke - 'goede' - eigenschappen ondersteunt de constructie van helden. De media ontsnappen niet aan de technologisering, virtualisering en militarisering van de oorlog: als het gaat over Serviërs worden de menselijke aspecten van de

oorlog verdreven door de technologische; zo zijn bijvoorbeeld Servische slachtoffers in beeld of beschrijving zeldzaam. Ze worden verdrongen door beschrijvingen van de Westerse wapentuigen en wapenfeiten. Protestbewegingen komen zelden aan het woord, deels omdat ze in dergelijke snelle conflicten (nog) niet hebben kunnen mobiliseren, deels omdat een aantal betogingsverboden ze in hun bewegingsvrijheid beperkt, maar ook omdat ze in de media verdrongen worden door het hegemonische NAVO-discours. Deze manier van berichtgeven sluit meer aan bij de theorieën over de media als *'marketplaces of ideas'*, waar de verschillende discours met elkaar in concurrentie komen en waar de discours met het meeste (politiek-militaire) gewicht ook een hegemonie kunnen verwerven, dan wel bij de theorieën over de media als een *'public sphere'* waar de argumentatiewaarde van de verschillende discours tegenover elkaar geplaatst, onderling vergeleken en afgewogen worden.

Nochtans hebben sommige media - die zich voornamelijk in de sector van de *'minority-audience formats'* situeren - wel hun kritische taak opgenomen. De zeer beperkte doorlichting van DM toont aan dat deze krant wel verzet probeert te leveren tegen de technologisering, virtualisering en militarisering van de oorlog - door bijvoorbeeld de Servische slachtoffers van de NAVO-*'vergissingen'* een naam en gezicht te geven; tegen de heroïsering van het conflict door de Belgische F16-piloten te confronteren met de mogelijke gevolgen van hun daden en tegen de hegemonisering van het conflict, door de dagboeken van de ex-B92-medewerster en door de interviewreeks in het kader van het Kosovo-debat. DM ontsnapt echter ook niet aan kritiek, aangezien ze wel aanzienlijk bijdraagt aan de personificatie van het conflict, en bijvoorbeeld in het weinig kritische interview met Dehaene geen weerwerk biedt tegen de demonisering van Milosevic. Bovendien kan de Belgische politieke elite vrij ongestoord hameren op de noodzakelijkheid van de oorlog en op al het goede dat België doet voor de vluchtelingen. Er wordt relatief veel aandacht besteedt aan de lotgevallen van de Belgische soldaten, op een manier waarop hun heroïsering en demilitarisering in de hand wordt gewerkt. Ten vierde heeft deze krant in de beginperiode relatief weinig aandacht gehad voor de tegen-hegemonische discours in de artikels buiten de opiniepagina's. Het is een spijtige zaak dat het Belgische parlementaire debat zo beknopt wordt weergegeven, ten voordele van artikels over de Belgische soldaten. Misschien de belangrijkste kritiek is dat ook deze krant rijkelijk lang gewacht heeft met het in beeld brengen van de Servische slachtoffers van de oorlog. Enkele NAVO-*'vergissingen'* kunnen soms wonderen doen.

Bibliografie

- Baudrillard, Jean, (1995) *The gulf war did not take place*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bell, Steve, (1991) *The presentation of dissent in the British media during the Gulf War*. M.A. Thesis. Leeds: University of Leeds.
- Biltereyst, Daniel, (1999) 'Oorlog in Europa. Kosovo en het desinformatiegevecht', in *Samenleving en politiek*, 6 ,4: 46-48.
- Cheney, George, (1997) 'We're talking war: symbols, strategies and images', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media* (61-73), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Collon, Michel, (1992) *Attention, média!, Les médiamensonges du Golfe. Manuel anti-manipulation*. Brussel: Epo.
- Gans, Herbert, (1980) *Deciding what's news: a study of CBS evening news, NBC nightly news, Newsweek and Time*. New York: Vintage Books.
- Gitlin, Todd, (1980) *The whole world is watching: mass media in the making and unmaking of the new left*. Berkely: University of California Press.
- Hall, Stuart, Critcher, Chas, Jefferson, Tony, Clarke, J., Roberts, B., (1978) *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*. London: MacMillan.
- Hiebert, Ray, (1997) 'Public relations as a weapon of modern warfare', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (29-36), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Jowett, Garth, (1997) 'Toward a propaganda analysis of the Gulf War', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (74-85), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Kellner, Douglas, (1997) 'The crisis in the Gulf and the lack of critical media discourse', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (37-47), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal, (1985) *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Laurent, Eric, (1991) *Tempête du désert. Les secrets de la Maison Blanche*. Paris: Presses pocket.
- McNair, Brian, (1988) *Images of the enemy*. London and New York: Routledge.
- Servaes, J., Tonnaer, C., (1992) *De nieuwsmarkt: Vorm en inhoud van de internationale berichtgeving*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Taylor, Philip M., (1998) *War and the media*. Manchester: Manchester UP.
- Van Zoonen, Liesbeth, (1991) 'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?' *De vrouwenbeweging en de media*. Amsterdam: SUA.
- Woodward, Bob, (1991) *De machthebbers*. Leuven: Kritak.

Nico Carpentier is licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen. Als mandaatassistent werkt hij aan het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA aan een doctoraat omtrent participatie in audiovisuele media en de deelname van niet-professionele mediagebruikers in de werking van de massamedia. Hij is met e-mail bereikbaar op carpent@uia.ua.ac.be.